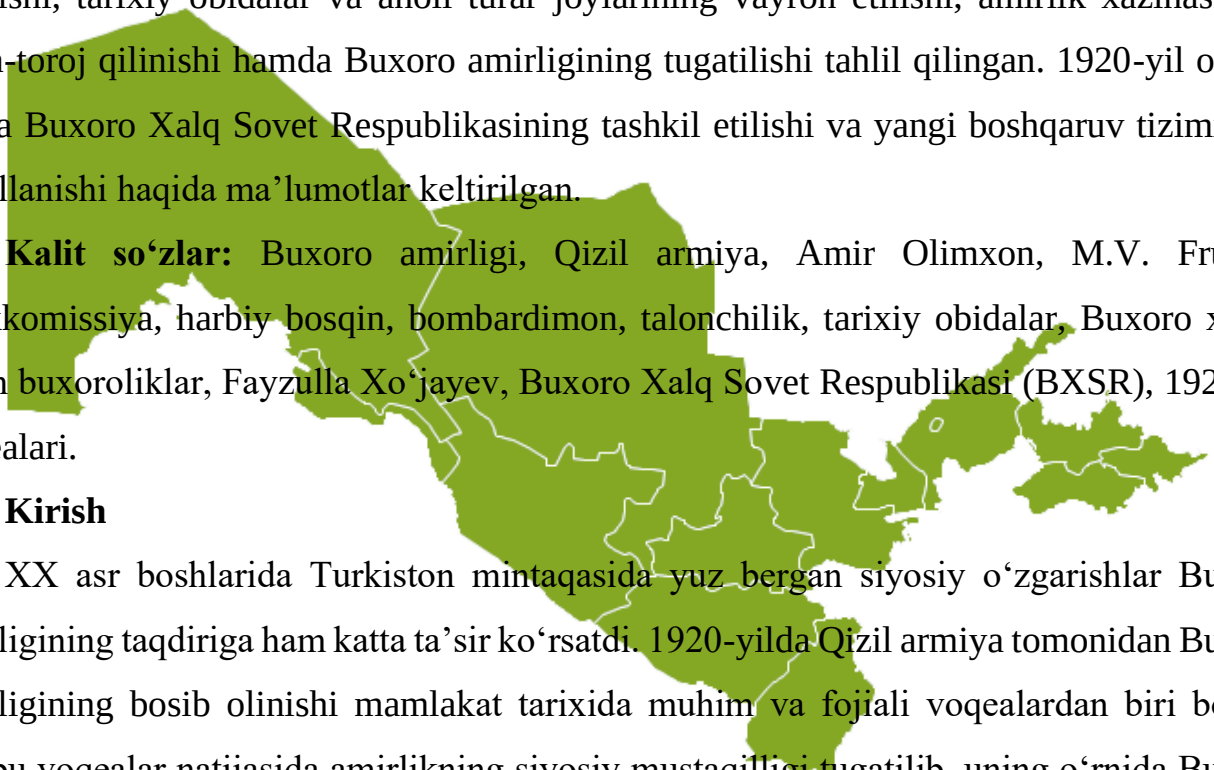
BUXORO AMIRLIGINING TUGATILISHI – SOVET HOKIMIYATI MUSTAMLAKACHLIK SIYOSATI

Guliruxsor Temirova

Buxoro davlat universiteti o‘qituvchi

Annotatsiya. Ushbu maqolada 1920-yilda Buxoro amirligining Qizil armiya tomonidan bosib olinishi, harbiy harakatlarning borishi va Buxoro shahriga yetkazilgan talafotlar tarixiy manbalar asosida yoritilgan. Shuningdek, Buxoro shahrining bombardimon qilinishi, tarixiy obidalar va aholi turar joylarining vayron etilishi, amirlik xazinasining talon-toroj qilinishi hamda Buxoro amirligining tugatilishi tahlil qilingan. 1920-yil oktabr oyida Buxoro Xalq Sovet Respublikasining tashkil etilishi va yangi boshqaruv tizimining shakllanishi haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Buxoro amirligi, Qizil armiya, Amir Olimxon, M.V. Frunze, Turkkomissiya, harbiy bosqin, bombardimon, talonchilik, tarixiy obidalar, Buxoro xalqi, Yosh buxoroliklar, Fayzulla Xo‘jayev, Buxoro Xalq Sovet Respublikasi (BXSR), 1920-yil voqealari.

Kirish

XX asr boshlarida Turkiston mintaqasida yuz bergan siyosiy o‘zgarishlar Buxoro amirligining taqdiriga ham katta ta’sir ko‘rsatdi. 1920-yilda Qizil armiya tomonidan Buxoro amirligining bosib olinishi mamlakat tarixida muhim va fojiali voqealardan biri bo‘ldi. Ushbu voqealar natijasida amirlikning siyosiy mustaqilligi tugatilib, uning o‘rnida Buxoro Xalq Sovet Respublikasi tashkil etildi. Mazkur maqolada Buxoro amirligining bosib olinishi, harbiy harakatlar oqibatlari, tarixiy obidalarga yetkazilgan zarar hamda yangi siyosiy tuzumning shakllanishi yoritiladi.

Asosiy qism

1920-yil fevralda Xiva xonligi bosib olinganidan keyin qizil armiya qo‘shinlari Buxoro amirligi sari yuzlandilar. 1920-yil may oyi boshlarida Moskvaga kelgan Turkkomisiya a’zolari Sh.Eliava va Rudzutak RSFSR tashqi ishlar vazirligi G.V.Chicheringa “Turkkomisiya ertagayoq Buxoro amirligining mustaqilligini bekor qilish to‘g‘risida qaror chiqaradi”, degan bayonotini topshirdi. 1920-yil 22-mayda RKP(b) MK byurosi Buxoroga

hujum qilish to‘g‘risidagi Turkkomisiya a’zolarining ushbu fikrini ma’qulladi[1]. Turkiston fronti qo‘shinlarining qo‘mondoni M.V.Frunze Buxoro amirligiga qarshi harbiy harakatlarni tezlashtirishni so‘rab 1920-yil 31-iyulda V.Leninga telegramma jo‘natadi. RSFSR qurolli kuchlari bosh qo‘mondoni S.Kamenev bu telegrammaga “qulay fursatda boshlashga ruxsat beriladi”, deb qisqa javob yuboradi[1].

1920-yil 12-avgustda Frunze amirlikni tugatish maqsadida Samarqand-Buxoro frontini tuzish haqida buyruq beradi. Shu tariqa amirlik chegaralariga 7 ming piyoda, 2,5 ming otliq askar, 5 og‘ir to‘p, 35 engil to‘p, 206 zambarak, 5 broneavtomobil, 5 bronepoezd va 11 aeroplan shay holatga keltirib qo‘yilgan. Amir Olimxon ixtiyorida 15 ming sarboz, 55 eski to‘p va 12 pulemyot bor edi, xolos. 16-18-avgustda Chorjo‘yda Buxoro kommunistlarining IV-sezdi bo‘lib[2], u amirga qarshi qo‘zg‘olon ko‘tarish to‘g‘risida qaror qabul qiladi. Bolsheviklarning rejalari amalga osha boshlaydi. Tarixda “yalpi qo‘zg‘olon” deb atalgan harakat 1920-yil 23-avgustda Beshim Sardor boshchiligidagi yollanma turkman otliqlarining Chorjo‘y yaqinidagi Saqor bozorini ishg‘ol qilishi bilan boshlangan. Beshim Sardor va Chorjo‘y kommunistlari Eski Chorjo‘yni ishg‘ol qilib, yuzdan ortiq amaldorni qamoqqa olishadi. Ilgaridan o‘ylab qo‘yilgan rejaga ko‘ra, shu kuni Chorjo‘y revkomi “Butun Buxoro xalqi nomidan” Turkiston frontiga yordam so‘rab murojaat qiladi. Vaholanki, Buxoro xalqi s’ezd qaroridan ham, Beshim Sardor isyonidan ham bexabar edi. Buxoro taqdiri qizil qo‘shin ixtiyoriga topshirilgandi.

Frunze “yordam” to‘g‘risidagi murojaatni olgach, qo‘shinlarini 4 ta zarbdor guruh (Samarqand, Kattaqo‘rg‘on, Chorjo‘y va Kogon) ga bo‘lgan.

Samarqand guruhi 29-30-avgustda Shahrisabz-Kitob yo‘nalishi bo‘ylab harakat qilib, Qarshi va G‘uzorni egallashi, Kattaqo‘rg‘on guruhi Xatirchi, Ziyovuddin va Karmanani olishi, Chorjo‘y guruhi esa eski Chorjo‘yni egallab, Amudaryoning Afg‘oniston bilan chegaralarini nazorat qilishi, Forob va Qorako‘lni egallab, qo‘shimcha buyruqni kutib turishi lozim edi. Asosiy vazifa Kogon guruhi zimmasiga yuklandi. U Buxoroni egallashi, amir Olimxonni asir olishi va arkdagi xazinani egallashi kerak edi.

1920-yildan boshlab Buxoro ham havodan, ham yerdan qattiq bombardimon qilindi. Buxoroning Qarshi darvozasigacha tortib kelingan temir yo‘lda turgan bronepoyezd va

Samarqand, Shayx Jalol, Namozgoh darvozalari yaqinida joylashtirilgan to‘plardan 1-2-sentyabr kunlari shaharga 12 ming snaryad tashlandi. 11 ta aeroplan esa shahar ustiga 3kun bomba yog‘diradi. Shaharning Qarshi va Samarqand darvozalari tagiga 800 kilogrammdan ortiq porox ko‘milib portlatiladi. Qulab tushgan darvozalardan qizil askarlar shaharga bostirib kiradilar. Ko‘cha janglari boshlanib ketib Amir Olimxon shaharni tashlab ketishga majbur bo‘ladi. Sho‘ro aeroplanlari uni qidirib topish bahonasida shahar atrofidagi qishloqlarni, tarixiy obidalarni, Sitorai Mohi Xossani bombardimon qiladi. 2-sentyabrda qizil askarlar arkni egallaydilar. Shafqatsiz o‘q yomg‘iri va bombardimon natijasida shahar obidalarining 5/1 qismi vayron etilib, minglab begunoh odamlar nobud bo‘ladi[2].

O‘sha davr voqealarining bevosita shohidi bo‘lgan Muhammad Ali Baljuvoniy o‘zining “Tarixi Nofeiy” asarida qizil askarlar tomonidan qilingan bosqin oqibatlarini quyidagicha tasvirlaydi: “Buxoroni bosib olish natijasida 34 guzar, 3 mingdan ortiq do‘kon, 20 ta saroy, 29 ta masjid yonib xarob bo‘ldi. Minorai Kalonga ham zarar etib, Olimxon madrasasi, Mir Arab madrasasi yonib ketdi. Hazrati Imom darvozasidan Guzari Nazargacha, Kofirobod, O‘g‘lon darvozasi, Masjidi kalon, Zindondan To‘qimdo‘ziy hammomigacha, minora ostidan to So‘zangaron dahasi, Gul bozor, Lattafurushlar rastasi, registondan to Puli oshiqonning boshigacha batamom yonib ketdi[3]. Qarshi darvozasi ham yonib ketdi. Shaharda 3 mingga yaqin hovli yonib kul bo‘ldi. Buxoro shahri qariyb 20 kun yongandi. Buxoroning shu darajada xarob bo‘lganini hech bir tarix ko‘rmagan edi”[3].

Buxoroliklar bu kunlarni “kichik qiyomat” deb atashgan. Shaharga kirgan qizillar arkdagi amir xazinasini, Buxoro qozikaloni, qushbegi va boshqa amaldorlarning mulkini musodara qilishgan. Askarlar va qo‘shin rahbarlari katta boylik orttirganlar. Turkiston inqilobiy-harbiy byuro “uchligi”ning a’zosi A.Mashitskiyning 1920-yil sentyabrda Leninga yozgan ma’lumotnomasida shahar markazi yakson qilinganligi, registon va ark yondirilganligi, ark yerto‘lalaridagi va omborxonalaridagi boyliklar oltin, kumush talangani, bunda qizil armiya bevosita qatnashgani haqida xabar bergan. Sentabr oyining boshlarida amirlik xazinasi va boshqa boyliklar ortilgan 2 eshelon yuk Toshkent orqali Moskvaga yo‘l oladi. Qariyb 15-sentabrgacha davom etgan Buxoro talanishining guvohi bo‘lgan Turkkomissiya vakili G.Safarov o‘z xotirasida: “Buxoroga kelgan qizil qo‘shinlar

eng avvalo talonchilik bilan shug‘ullandilar. Ular hammani va hamma narsani taladilar. Umuman qizillar Buxoroni talash uchun kelgan edilar”, deb yozgandi.

Buxorodan so‘ng qizillar amirlik tarkibidagi 27 beklikni ham birin-ketin egallab, Buxoro amirligiga barham berishadi va uning hududida Buxoro Xalq Sovet Respublikasi tuziladi. 1920-yil 6-8-oktabrda amirning yozgi saroyi Sitorai Mohi Xossada chaqirilgan Butun Buxoro xalq vakillarining 1-qurultoyida Buxoro Xalq Sovet Respublikasi - BXSR tuzilganligi e’lon qilinadi. Sobiq yosh buxorolik jadidlardan iborat Buxoro Xalq Nozirlar Sho‘rosi tashkil topib, uning raisi etib Fayzulla Xo‘jayev tayinlandi[4].

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, 1920-yilda Buxoro amirligining Qizil armiya tomonidan bosib olinishi Buxoro tarixidagi eng fojiali voqealardan biri hisoblanadi. Ushbu harbiy harakatlar natijasida Buxoro amirligining siyosiy mustaqilligiga barham berildi, mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy hayotiga jiddiy zarar yetkazildi. Buxoro shahrining bombardimon qilinishi oqibatida ko‘plab tarixiy obidalar, masjid va madrasalar, savdo rastalari hamda aholi turar joylari vayron bo‘ldi. Minglab tinch aholi vakillari halok bo‘ldi, amirlik xazinasi va mahalliy aholining mol-mulki talon-toroj qilindi.

1920-yil oktabr oyida Buxoro Xalq Sovet Respublikasining tashkil etilishi mamlakat siyosiy hayotida yangi bosqichni boshlab berdi. Biroq yangi respublikaning vujudga kelishi Buxoroning to‘liq siyosiy mustaqillikka erishganini anglatmas edi, chunki uning faoliyati Sovet Rossiyasining kuchli siyosiy va harbiy ta’siri ostida kechdi.

Mazkur tarixiy voqealarni o‘rganish Buxoro xalqining boshidan kechirgan fojialarini, milliy davlatchilikning yo‘qotilishi oqibatlarini hamda tarixiy-madaniy merosni asrab-avaylash zarurligini chuqur anglashga xizmat qiladi. Shu bois 1920-yil voqealarini tarixiy manbalar asosida xolis o‘rganish, ularning sabablari va oqibatlarini tahlil qilish milliy tariximizni haqqoniy yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. To‘rayev H. Buxoro tarixi / O‘quv qo‘llanma. – Buxoro, 2020. – B. 165.
2. Наимов Н. Амирнинг хазинаси. – Бухоро: “Бухоро” нашриёти, 2005.
3. Мухаммад Али Балжувоний. Тарихи нофеий (Фойдали тарих) /Тожик тилидан

таржима, сўзбоши ва изоҳлар муаллифлари Ш. Боҳидов, З. Чориев. – Т.: Академия нашриёти, 2001. – 121 бет.

4. To‘rayev H. Buxoro tarixi / O‘quv qo‘llanma. – Buxoro, 2020. – B. 165.

